

Микола ВАСЬКІВ

ВІДТВОРЕННЯ ОПОЗИЦІЇ ШЕВЧЕНКО/КУЛІШ В УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНІСТИЦІ 1920-30-х РОКІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Васьків М. Відтворення опозиції Шевченко/Куліш в українській романістиці 1920–30-х років; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 6; мова – українська.

Анотація. У статті йдеться про рецепцію постатей і світоглядів Тараса Шевченка й Пантелеймона Куліша, їх роль і значення як дороговказів у подальшому розвитку нації в українській романістиці 1920-х років. В українських романах того періоду Т. Шевченко був утіленням емоційно-іраціонального пориву, П. Куліш – наполегливої, постійної праці та творчості. Такі іпостасі митців не тільки протиставляються один до одного, але частіше сприймаються як взаємодоповнювальні.

Ключові слова: опозиція Шевченко/Куліш, іраціоналізм, просвітницька діяльність, ідолопоклонство, модерна рецепція.

Революційний характер 20-х рр. ХХ ст. знайшов свій відбиток і в суттєвій переорієнтації ключових явищ, творів, особистостей української літератури. Це стосується, зокрема, і постатей Тараса Шевченка й Пантелеймона Куліша. Тарас Шевченко з перших днів Української революції був беззаперечним авторитетом для абсолютної більшості українського суспільства – від прихильників гетьмана Скоропадського до послідовників комуністичної ідеї. Офіційна партійна верхівка, щоправда, довгий час упереджено ставилася до поета і не могла остаточно визначитися, як же трактувати його творчість: як революційно-бунтарську чи як дрібнобуржуазно-націоналістичну. Йдучи на поступки переконанням українців, ця верхівка (переважно росіяни і євреї) оголосила з початку 20-х років день народження Шевченка державним святом. Та, мабуть, справжнє її ставлення до поета проявилось у 1930 році, коли відомо судовий процес над СВУ розпочався теж у день народження Кобзаря.

Попри це 20-і роки стали чи не найпліднішими в історії шевченкознавства. Це стосується і вивчення біографії поета, і текстологічних досліджень, і роботи з видання повного зібрання творів (яке не було завершено через втручання партійного офіціозу в кінці десятиліття), і введення творчості Шевченка у широкий контекст вітчизняної та світової літератури тощо.

Широкі кола української інтелігенції, насамперед письменства, відкривали для себе Шевченка-людину, а не ідола і, захоплені його величчю, намагалися донести цей новий образ поета до свідомості читачів. Спробу подати нового, “незабронзовілого”, Шевченка робили в цей період українські футуристи, яку, однак, чомусь тоді і пізніше намагалися видати за повне, нігілістичне заперечення поета і його творчості, про що детальніше див. статтю О. Ільницького [1]. Щоби не

повторювати основні положення цієї статті, згадаємо лише роман Гео Шкурупія “Двері в день” (1928), який не став об’єктом аналізу в праці О. Ільницького.

Головний персонаж роману Теодор Гай після того, як звільняється від пут міщанства, їде пароплавом із Києва до Запоріжжя, на будівництво Дніпрогесу. Ця поїздка подається у формі твору-подорожі. Серед побаченого з палуби пароплава особливо виокремлюється Чернеча гора. І Теодор Гай, і його попутники (а відповідно, і сам автор) із захопленням і навіть певним благоговінням розглядають місце поховання Тараса Шевченка, вважаючи його виразником глибинних ментальних рис українства [2, с. 168]. Тому не випадковим стало те, що в 1930 році Г. Шкурупій завершує “Повість про гірке кохання поета Тараса Шевченка”.

Не менш плідними, ніж для шевченкознавства, були 20-і роки і для кулішезнавства. Це був, мабуть, найпродуктивніший період неупередженої, об’єктивної оцінки особистості П. Куліша і його творчості. Надто ж багато для такої оцінки зробили неокласики і близьке до них коло науковців та літераторів (про це див.: [3, с. 201-206]). Невипадково автором “Романів Куліша” був В. Домонтович, якого інколи теж зараховують до неокласиків. Часто шостим неокласиком також називають М. Могилянського, автора роману “Честь”, у якому образі Куліша відводиться вагоме місце. Загалом неокласики сприймали і, відповідно, подавали П. Куліша в наукових дослідженнях та художніх творах як невтомного працівника на ниві української культури, який намагався надати просвітницькій діяльності системного характеру, ввести українську літературу в широкий контекст світової культури через перекладацьку діяльність, який прагнув тримати в постійній напрузі духовне життя українства, щиро вболівали за його долю.

Як апологета професіоналізму сприймає Пантелеймона Куліша і Дмитро Калін у “Честі”

М. Могилянського. Тому не випадково в цього хірурга на стіні висить винятково одна оздоба, а фактично – не оздоба, а нагально необхідна річ – портрет П. Куліша. У цьому романі вже проглядає приховане протиставлення Куліша до Т. Шевченка, хоча прямо ім'я Тараса Григоровича на сторінках “Честі” не згадується. Особливо яскраво опозиційність цих письменників виявляється якраз через улюблені картини персонажів твору.

Письменник детально відтворює, які ж картини висять на стінах в антипода Каліна – кооператора Трохима Падалки. Це гравюри “В’їзд Богдана Хмельницького до Києва”, “Гість із Запорожжя”, що різко контрастують із модерністським живописом, так само, як контрастує міщанство до етичної й естетичної вишуканості дружини Падалки та Дмитра Каліна. Автор “Честі” наголошує, що період захоплення козацькою романтикою, “новітньої патріотики” відходить у минуле. Настає час ідеалів не Тараса Шевченка, а Пантелеймона Куліша: “[...] коріння моїх думок ви правильно знаходите в Куліша [...] проблему честі як підвалину до гідного національного існування поставив Куліш” [4, с. 98].

У романі М. Могилянського є гострі випадки проти В. Підмогильного та М. Івченка. Зокрема, іронічні зауваги щодо роману письменника Хибного “Бадьорі сили” були прямими натяками на роман Михайла Івченка “Робітні сили”. Але для автора цього роману і М. Могилянського спільним був якраз підхід до вже згадуваної опозиції Шевченко/Куліш. Один із головних героїв “Робітні сил” Савлутинський проходив наукове стажування в Австрії та в Чехословаччині. Під впливом цього стажування він під час довгих вечорових диспутів викладає своє розуміння майбутнього української нації. Поступ повинен базуватися, насамперед, на глибоко науковій основі, мати організований і цілеспрямований характер. Так, в українців є безмір творчих сил, високе натхнення, але надто часто вони набували в минулі часи хаотичних форм, спрямовувалися на дріб’язкові цілі, а потім, як наслідок, наставали зневіра і відчай. Треба, вважає Савлутинський, перейняти від європейців їх систематичність, пунктуальність і організованість, без покладання на “якось воно буде”.

Заходить мова у творі і про Тараса Шевченка та Пантелеймона Куліша. Опозиція між цими двома символами української історії й культури не є такою антитегічною, як у М. Могилянського. Для роману М. Івченка можна швидше говорити про необхідність взаємодоповнення цих двох символічних образів, але провідна роль знову ж таки відводиться тому світоглядові, який уявлявся втіленим у постаті Пантелеймона Куліша.

Показово, що і в романі Михайла Івченка, і в романі Михайла Могилянського (Дмитро Калін теж певний час стажувався за кордоном, у Німеччині) опозиція Куліш/Шевченко корелює з опозицією німецьке/українське, де Куліш є якраз

утіленням німецької системності, організованості, високої професійності. Цікаво, на що звертає увагу Калін у Німеччині: інтелігенція, колись надзвичайно активна у політичній діяльності, тепер від політики відсторонюється майже повністю, зосередившись виключно на все тому самому високопрофесійному служінні своєму обов’язкові. Про декана, асистента, професора, доцента, журналіста і навіть директора великої фабрики автор роману говорить, що це “все люди вищої інтелігентності і невтомної праці”, аж ніяк не вбачаючи в них претставників експлуататорських класів, навпаки, вважаючи інтелігенцію сіллю землі. Тому з таким натхненням працювалося у Німеччині і самому Дмитру Каліну.

Поняття “честь” для головного героя однойменного роману, Дмитра Каліна, – це, насамперед, високе служіння своєму професійному обов’язкові. Таке ж ставлення до своєї діяльності на будь-якому місці роботи Дмитро Андрійович зустрічає в Німеччині. “Досі як жива стоїть перед очима постать бравого кондуктора, що з таким виглядом марширував попід вікнами вагонів [...] з такою урочистістю оголошував «Ab – fart!», ніби не виконував свої маленькі кондукторські обов’язки, а з релігійною побожністю служив святу месу. Образ того кондуктора, – а у великій машині суспільної праці усі були йому подібні, – назавжди залишився для Дмитра Андрійовича виразом німецької дисципліни праці, її мало не релігійної емоції, перед лицем якої нема малого, дрібного, неважливого, всі ретельно виконують свій обов’язок, а людська гідність, розвинене відчуття честі не дозволяють його виконувати абиак. Кожний мав честь дістати від цілого свою пайку праці і честь одиниці виконати її для добра цілого з усією досконалістю, якої одиниця досягти здатна” [4, с. 119]. Таке ж високопрофесійне виконання обов’язків за кордоном зустрічає і виокремлює як конче необхідне для українців Савлутинський у романі М. Івченка “Робітні сили”.

Як бачимо, письменство ставилося до Т. Шевченка з високим рівнем пієтету, але без ідолопоклонства. Більше того, митці намагалися накреслити найпродуктивніші шляхи подальшого розвитку української нації, що часто пов’язувалося з кулішівським штибом діяльності. В опозиції Шевченко/Куліш провідна роль відводилася якраз останньому. Це особливо різко окреслюється на тлі того, як цю опозицію сприймав Дмитро Донцов, котрий уважав прийнятним для українства якраз стихійне бунтарство й емоційну поривність Шевченка і винятково негативно ставився до постаті Куліша і його діяльності [5].

Ще одна відмінна риса: якщо Д. Донцов різко протиставляв ці дві визначальні для українського XIX ст. постаті, то, наприклад, М. Могилянський і М. Івченко, попри те, що на момент творення (наголошуємо – лише на той момент) віддавали перевагу кулішівському типу діяльності,

сприймали постаті Пантелеймона Куліша і Тараса Шевченка як взаємодоповнювальні, рівноправні. Тільки специфіка 20-х років, коли зі стихійної селянської нації необхідно було витворювати модерну урбанізовану націю, висувала на перший план кулішівський тип “доробкевича”. Загалом такий підхід вважається цілком виправданим, особливо якщо зважити на те, що сучасний етап існування українства має багато типологічних сходжень, аналогій із періодом 20-х – початку 30-х років.

Д. Донцову надзвичайно імпонував своєю різкістю, безкомпромисністю постановки і вирішення проблем Микола Хвильовий. У романі “Вальдшнепи” цей письменник виправдовує покладені на нього з боку ідеолога інтегрального націоналізму сподівання, надзвичайно категорично поставивши питання про те, яким же повинно бути ставлення до Шевченка у період творення власної держави і нації. Тільки вирішують цю проблему персонажі роману Хвильового у повній протилежності до настанов Д. Донцова. Дмитро Карамазов не заперечує таланту Шевченка-поета, але він вважає шкідливою для сучасності настанову на виключно емоційне, ірраціональне світосприймання і вирішення питань у різноманітних галузях державотворення.

– Говорючи про Тараса Шевченка, ти мав на увазі віршомазів взагалі чи саме його, божка вашої нації?

– Я мав на увазі й віршомазів взагалі, і його зосібна.

– За що ж ти Шевченка так ненавидиш?

– За що я його ненавиджу? – Карамазов знову зробив незадоволене обличчя [...] – А за те я його ненавиджу [...] що саме Шевченко кастрував нашу інтелігенцію. Хіба це не він виховав цього тупоголового раба-просвітянина, що ім'я йому легіон? Хіба це не Шевченко – цей, можливо, непоганий поет і на подив малокультурна й безвольна людина, – хіба це не він навчив нас писати вірші, сентиментальничати «покатеринячи», бунтувати «по-гайдамачому» – безглуздо та безцільно дивитись на світ і будівництво його крізь призму підсолодженого страшними фразами пасізму? Хіба це не він, цей кріпак,

навчив нас лаяти пана, як то кажуть, заочі й пити з ним горілку та холуйствувати перед ним, коли той фамільярно потріпає нас по плечу й скаже: «а ти, Матюшо, все-таки талант». Саме цей іконописний «батько Тарас» і затримав культурний розвиток нашої нації і не дав їй своєчасно оформитись у державну одиницю.

Дурачки думають, що коли б не було Шевченка, то не було б і України, а я от гадаю, що на чорта вона й здалася така, якою ми її бачимо аж досі [...] бо в сьогоднішньому вигляді з своїми ідіотськими українізаціями в соціальних процесах вона виконує тільки роль тормоза” [6, с. 305-306].

Дмитро Карамазов жодним словом не згадує П. Куліша, але в підтексті він протиставляє до Шевченка саме його – державника, культурника, орієнтованого на європейські обшири. Безперечно, погляди Хвильового – це не погляди персонажа його твору, варто зауважити також, що у романі мова йде не стільки про реального Шевченка, скільки про його образ (імідж, сказати б по-сучасному), який витворився в 20-і роки, перерісши у непомірний культ поета-самоука, який найчастіше асоціювався з його портретом в овечій шапці та в кожусі. Але Карамазов – це alter ego Хвильового і, відповідно, значною мірою він відтворює не тільки погляди автора “Вальдшнепів”, але й значного кола інтелігенції, близької до ВАПЛІТЕ.

Як завжди, приваблює здатність Хвильового “держати”, шукати істину, без страху стати білою вороною, вступити в суперечку з більшістю української громади. Це тим більше показово, що першою і на довгий час улюбленою книгою письменника був “Кобзар”, що він брав найактивнішу участь у розбудові “Просвіти” і просвітянській діяльності загалом. “Вальдшнепівський” Шевченко став ще одним прикладом того, що не варто витворювати собі кумира. Це аж ніяк не применшує значення реального Шевченка-поета, але вказує на те, що в кожний історичний момент треба вміти знайти правильні дороговкази суспільно-політичного й культурного розвитку.

Література

1. Ільницький О. Шевченко і футуристи / Олег Ільницький // Світи Тараса Шевченка : зб. статей / До 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк : Б.в., 1991. – С. 149-159.
2. Шкурупій Г. Двері в день / Гео Шкурупій. – К. : Радянський письменник, 1968. – 324 с.
3. Костюк Г. Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиріччя / Григорій Костюк // Записки НТШ. – Т. CLXXIII : збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. – Париж-Чикаго : Б.в., 1962. – С. 185-216.
4. Могилянський М. Честь / Михайло Могилянський // Вітчизна. – 1990. – № 1. – С. 92-147.
5. Донцов Д. Два антагоністи (П.Куліш і Т.Шевченко) // Дві літератури нашої доби / Дмитро Донцов. – Львів : Книгозбірня “Просвіти”, 1991. – С. 11-27.
6. Хвильовий М. Вальдшнепи // Твори в п'ятьох томах / Микола Хвильовий. – Т. 2. – Нью-Йорк-Балтімор-Торонто : Смолоскип, 1980. – С. 285-356.

Микола Васьків

**ОТОБРАЖЕНИЕ ОППОЗИЦИИ ШЕВЧЕНКО/КУЛИШ
В УКРАИНСКОЙ РОМАНИСТИКЕ 1920-1930-Х ГОДОВ**

Аннотация. В статье рассказывается о рецепции личностей и мировоззрений Тараса Шевченко и Пантелеймона Кулиша, о их роли и значении как указателей в дальнейшем развитии нации в украинской романистике 1920-х годов. В украинских романах того периода Т. Шевченко был воплощением эмоционально-иррационалистического порыва, П. Кулиш – настойчивого, постоянного труда и творчества. Такие ипостаси писателей не только противопоставляются друг другу, но чаще воспринимаются как взаимодополняемые.

Ключевые слова: оппозиция Шевченко/Кулиш, иррационализм, просветительская деятельность, идолопоклонство, модерная рецепция.

Mykola Vaskiv

**THE RECONSTRUCTION OF OPPOSITION SHEVCHENKO/KULISH
IN UKRAINIAN LITERATURE OF 1920-30TH**

Summary. The article is talking about the reception of personalities and philosophies of Taras Shevchenko and Panteleimon Kulish, their role and importance as pointers for further development in the nation in Ukrainian novels of 1920s. In theof that Ukrainian novels of Shevchenko's period was the epitome of emotional and irrational impulse, Kulish-persistent, constant effort and creativity. Such writers incarnation not only opposed to each other, but more often perceived as complimentary.

Key words: opposition Shevchenko/Kulish, irrationalism, educational activities, idolatry, modern reception.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2014 р.

Васьків Микола Степанович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, компаративістики і соціальних комунікацій Київського університету імені Бориса Грінченка.